



Vajda Mihály „Nem betegség ez, inkább egészség”



„Az Igazságot vagy az én igazságomat? Az én igazságomat. És ha az nem az Igazság? Akkor a tévedést, de az enyémet.”

Kertész Imre: *Gályanapló*

„Aki a KZ-anyagból irodalmilag győztesen kerül ki, vagyis »sikeresen«, az holtbiztosan csal és hazudik: így írd regényedet.” – olvasom a *Gályanapló*ban¹, s mélységesen egyetértek Kertész Imrével. Kertész Imre pedig az első Nobel-díjas magyar író. S hogy a díj ne lenne irodalmi siker, azt azért mégse állíthatom. Még kevésbé állíthatom viszont azt, hogy Kertész Imre valaha is csalts és hazudott volna, akárhogy értsem is a csalást vagy a hazugságot. Pedig alig-alig találok valamit életművében, ami ne KZ-anyag lenne: ha itt-ott más is a téma, annak a KZ-anyagra vonatkozása Kertész Imre minden önértelmezésétől függetlenül is több mint belátható: szembetűnő. Mondja is persze: „Én... mostanában ismét rádöbbsentem, hogy semmi sem érdekel igazán, csakis az Auschwitz-mítosz. Ha új regényen gondolkodom, megint csak Auschwitzon gondolkodom. Bármin gondolkodom, mindig Auschwitzon gondolkodom. Ha látszólag egészen másról beszélek, akkor is Auschwitzról beszélek. Auschwitz szellemének médiuma vagyok, Auschwitz beszél belőlem. Mindent tárgyúságnak látok ehhez képest. És biztos, egészen biztos, hogy nemcsak személyes okokból. Auschwitz és ami hozzá tartozik (de most már

mi nem tartozik hozzá?) az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta, bár talán évtizedek vagy évszázadok kellene, míg majd ráésszámélnék. Ha meg nem, úgyis mindegy. Akkor minek írni? és kinek?”² Ráésszámélnék volna? Hadd reménykedjem. Hadd reménykedjem benne, hogy Auschwitz traumája tényleg kultúrát teremt. Kertész nem írt volna soha, ha valamiképpen nem bízott volna abban – azaz hogy az ember, ahelyett hogy szétszóródna „a tények űrjében”, ahol „az ismeretlen, vészesen távolodó darabkákból soha többé nem tudja összerakni idegen életét”, s éppenséggel az ember „ellentétévé válik: géppé, skizofrénné, szörnyeteggé. Áldozat lesz és hóhér”³ –, visszanyeri azt a képességét, hogy beletekintsen a létezés szakadékába. Auschwitz mint „esemény”, mely véget vet a „létfeladás korszakának”, vagy, legyen óvatosabb, megteremti a lehetőségét annak, hogy a korszak véget érjen? Kertész Imre – meggyőződésem – így értelmezi Auschwitzot, ha nem is használja Martin Heidegger terminológiáját. „... ma már látjuk: érték a holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett; és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne.”⁴ – mondot-

ta a Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung átvétele alkalmából 1997-ben. Kertész művészetét, mindenekelőtt a *Sorstalanság*ot, csak az képes a holokausztirodalom legmagasabb csúcsaként, kvázi Nobel-díjra érdemesként látni, aki ezt így gondolja. Mert aki ezt nem érti, annak szemében Auschwitznak csupán az a tanulsága, hogy vigyáznunk kell, ébereknek kell lennünk, mert időnként olyan irracionális erők jelennek meg a történelem színpadán, melyeknek már pusztá léte sem illeszthető bele a szabadság diadalmeneteként, haladás-ként értelmezett történelembe. Ezeknek szemében a holokausztirodalom akkor tölti be feladatát, ha nem más, mint „a (nem létező) humanitáshoz fellebbező panasz, a (rég meggyalázott és érvénytelenné lett) erkölcs nevében való felháborodás”⁵. Holott, s ez az, amit a *Sorstalanság* sugall: az, ami Auschwitzban történt, az embert a létezés középpontjába állító, a létezők urának tekintő „humanizmus” egyenes folytatása, a parancsolatok és tiltások formájában megfogalmazott erkölcs szükségképpen bekövetkező kiüresedésének következménye. Nem az ördög műve, hanem az európai kultúráé. Így a humanisták szemében a *Sorstalanság* – botrány.⁶ A holokauszt persze egy olyan kultúra szülötte, kulminációja, melytől, beleszületvén, elszakadni nem tudunk, s hogy a dolog még bonyolultabb, elviselhetetlenül bonyolult legyen, legtöbben nem is akarunk. De megőrizhető-e egy kultúrából az, ami nekem nem egyszerűen kedves, hanem létezésem táptalaja, anélkül, ami benne botrány (nekem is, Kertésznek is, meg persze a humanistáknak is, csak hogy ők ezt eleve nem tartják e kultúra részének)? Buta kérdés. A megőrzés, akár csak az elutasítás, túl van kompetenciánk határain.



Auschwitz, s mindaz, amit mítosza szimbolizál, a 20. század nagy találmánya, a totalitárius társadalmak, az európai embernek csak a kereszthez fogható traumája, mondja Kertész. De nem azért, vagy hogy ne fogalmazzak sokak számára elviselhetetlenül szélsőségesen, nem csak azért, mert emberek millióit semmisítette meg, mert mérhetetlen szenvedést zúdított olyanokra is, akik valamilyen szerencsés véletlen folytán, a hóhérok szándékai ellenére életben maradtak. Auschwitz a kereszt óta az európai emberiség legnagyobb traumája, mert bűnré-

szessé tette mindazokat, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek vele. Bűnrészessé vált maga az áldozat is, mert alkalmazkodni próbált, mert természetesnek vette, megpróbálta megérteni a rendszer abszurd logikáját, hogy a lehető leginkább alkalmazkodjék hozzá. Ez volt ugyanis, kétségtelenül, túlélésének egyetlen sansza. Félre ne értsenek, remélem, egyre kevesebben értik félre Kertész Imrét, nem arról van szó, hogy nem lett volna szabad alkalmazkodnia. Éppen arról van szó, hogy a moralizáló viszonyulás, a megértés akarása helyett annak a kérdésnek a feltevése, hogy mit kellett volna tennem, mit kellett volna tennünk, megakadályozza a szembenézést. Mert a moralizáló kérdésre az esetek túlnyomó többségében kétségtelenül az lesz az egyetlen logikus válasz, hogy nem tehettem, nem tehattunk semmi mást, mint amit tettünk, ha egyszer túl akartam, túl akartuk élni. S mi más célja lehet az embernek egy ilyen világban, mint a pusztá túlélés? Az egyetlen lehetséges alternatíva az öngyilkosság lenne, ami, megeshet, a humanista morál szemszögéből nézve az alkalmazkodásnál sokkal magasabb rendű, esztétikailag is elfogadhatóbb magatartás, de semmiképpen sem kezdi ki a rendszer logikáját: ha egyszer a rendszer célja a rendszerbe bele nem illők megsemmisítése, akkor, ha éppen a bele nem illőkhöz tartozom, öngyilkossággal csak hozzásegítem a rendszert céljának gyorsabb megvalósulásához. Ha meg nem tartozom eleve a megsemmisítendőkhöz, ha éppenséggel abban a pozícióban vagyok, hogy a végrehajtókhöz vagy, szerencsésebb esetben, azokhoz tartozhatom, akiknek látszatra módjukban áll kívül maradni az egészen, akkor azzal, ha kvázi demonstratív öngyilkosságra készülődöm, netán el is dobom magamtól életemet, csak egyet tudok bizonyítani: ha ezt addig senki nem vette volna is észre, a látszattal ellentétben tehát, mégiscsak a megsemmisítendőkhöz egyike vagyok-voltam. Ergo az öngyilkosság sem lehet olyan demonstratív aktus, amely kiszakítaná az embert az egyetemes sorstalanság világából, a világ szövedékének megbontását meg aztán ne is említsük.

Nem túlzás-e vajon így látni a dolgokat? Bizonyára túlzás; azt hiszem, Kertész Imre sem állítja, jómagam biztosan nem állítom, hogy az európai kultúra totalitáriussá váló világában mindez mindig és mindenütt „empirikusan” is így igaz. Auschwitznak éppen abban áll a különös, semmivel sem összehasonlítható „értéke” –

Kertész szóhasználatának frivolságát belátom, de annak, „aki még látta a krematóriumok lángját és beszívta az égő emberi hús szagát”⁷, annak, aki látta ennek a szörnyű századnak az igazi arcát, aki belenézett e Gorgó-fő szemébe, és élve mehetett tovább,⁸ annak meg van engedve ez a frivolság –, hogy egy pár évre olyan világot teremtett, amelyben a fentiek empirikusan is igazgá vááltak. Aki tehát nem engedi elfedni a maga számára „az igazság tompa moráját az úgynevezett humanista irodalom ócska zshivájával”,⁹ az megláthatja az összefüggést és hozzájárulhat egy régi-új kultúra születéséhez, illetve, legyenek csak óvatosabb, megnyithatja magát és másokat egy talán születő régi-új kultúrának. A „csüggesztően fárasztó” szokványos KZ-regények ugyanis, melyek halmazatban hozzák a gyilkosság képeit, nem indítják meg a fantáziát¹⁰, s míg érthetetlennek, elfogadhatatlannak nyilvánítják Auschwitzot, nem teszik láthatóvá, hogy Auschwitz az emberi létezésben *igenis benne rejő* abszurd lehetőségekbe engedett betekintést. „A túlélő a kor emberi állapotának szélsőségesen tragikus hordozója csupán, aki megélte és elszenvedte *ennek az állapotnak* a kulminációját...”¹¹ Nem is lehet vitás, hogy „a leglealacsonyítóbb tapasztalat, amelyre eddigi történelme során az ember szert tett”, az az, hogy „jól működő alkatrészévé vált a saját megsemmisítésére létrehozott gépezetnek”,¹² de ez csupán betetőzi a sorstalanságnak az európai kultúrára jellemző állapotát, melyben, mi alatt a humanisták által megénekelt EMBER a létezők urává válik, az egyed csak a nagy gépezet alkatrésze, s fokozatosan elveszíti azt a képességét, hogy beletekintsen az emberi lét szakadékába. Akinek „Auschwitz... később csupán azon erények túlhajtásának tűnt”, melyekre már kora gyermekora óta nevelték¹³, akinek „isten ... Auschwitz képében nyilatkozott meg”¹⁴, csakis az láthatja tisztán, csakis az lehet képes mások számára világosan érzékelhetővé tenni ezt az összefüggést, lemondva a borzalmak ábrázolásáról, s egyidejűleg megteremtve azt a lecsupaszított nyelvet, melyen ábrázolni lehetett, hogy a legförtelmesebb rablét sem más, mint alkalmazkodás, természetesnek tekintése a leglehetőlenebbnek; tehát annak a magatartásnak az egyenes meghosszabbítása, melyet a modern társadalom megkövetel az embertől ahhoz, hogy „sikeres”, azaz túlélő legyen. Érzékelhetővé tenni azok számára persze, akiknek van fülük a hallásra.

Kertész Imre azt írta meg, amit megélt, amit persze – akár sokkal szerencsésebb körülmények között – mások is megélhettek volna. De nem *kényszerültek* megélni, s nemcsak a szerencsésebb körülmények folytán nem, hanem mert képesek voltak továbbélni úgy is, hogy természetesen használták a nyelvet és a kész fogalmakat, s így Auschwitzból is, ha ott voltak, csak a testi szenvedés emléke maradt meg nekik¹⁵. Ezzel szemben Kertész, ha élni akart, meg kellett, hogy írja, mert nem volt képes elfelejteni, amit megélt¹⁶: „Auschwitz itt volt bennem, a gyomromban, mint egy megemésztetlen gombóc: fűszerei a legváratlanabb pillanatokban bőfőgtek fel. Elegendő volt megpillantanom egy vigasztalan tájat, egy kopár iparvidéket, egy napverte utat, egy kezdődő építkezés betoncövekeit, beszívnom a szurok és a deszkaváz nyers szagát, hogy újabb és újabb részletek, adalékok, hangulatok buzogjanak föl bennem, mintegy a jelenvalóság erejével.”¹⁷ Nem volt képes elfelejteni, amit megélt, holott elfelejteni könnyű, mert „a működési sebesség kívánalma szerint” a felejtés is része a sorstalanság állapotának: „Különben is – tettem hozzá –, nem vettem észre, hogy borzalmak voltak –, s akkor, láttam, igen meglepődtek. Hogy értsék azt – akarták tudni –, hogy »nem vettem észre«? Akkor meg viszont én kérdeztem tőlük: és őők meg vajon mit csináltak azokban a bizonyos »nehéz időkben«? – Hát...éltünk – töprengett el az egyik. – Megpróbáltunk túlélni – tette hozzá a másik. Azaz tehát: őők is mindig léptek egyet – jegyeztem meg én. Mit jelentsen az, hogy »léptek«? – értetlenkedtek őők, s akkor nekik is elbeszéltem, hogyan s mint is ment ez például Auschwitzban. Egy szerelvényre – nem mondom, hogy mindig és föltétlenül, mivel ezt nem tudhatom –, de a mi esetünkben mindenesetre körülbelül háromezer személyt kell számítani. Vegyünk ebből férfiakból, mondjuk ezret. A vizsgálatra számoljunk esetenként egy-két másodpercet, gyakrabban egyet, mint kettőt. A legelsőt és a legutolsót ne nézzük, mivel ez sosem számít. De a közepén, ahol én is álltam, ilyenképpen tízhúsz percet kell tehát adnunk várakozásra, míg addig a pontig érünk, ahol eldőő: rögtön gáz-e vagy egyelőre további esély? Ezenközben mármost a sor egyre mozog, egyre halad, s mindenki lép egy fokot, apróbbat, nagyobbat, a működési sebesség kívánalma szerint.”¹⁸

Auschwitz. Az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta. Trauma persze akkor, ha az európai ember tényleg megéli. S hangsúlyozom, még egyszer, nem a borzalmakat. Hány kereszt és hány tömegmészárlás képezi részét európai történelmünknek? Nem: a lehetőséget beletekinteni, ha csak egy futó pillanatra is, a létezés szakadékába. A zsidó és a görög kultúra meghatározó eleme volt ez a beletekintés. A véges létező viszonyulása önnön létéhez. Ez a létező úgy van, hogy viszonyul önnön létéhez, ettől ember. De mind a görög, mind pedig a zsidó kultúrában bekövetkezett egy fordulat, amikor is „a lét kérdése feledésbe merült”¹⁹. Ami a görög kultúra fordulatát illeti, elég, ha csupán utalok Nietzschére²⁰, ami a zsidót illeti, talán magyarázattal is kell szolgálnom – ugyancsak Nietzsche nyomán. Jézus, ez a rendkívüli zsidó, azt mutatta meg, „hogyan miképp kell *élni* ahhoz, hogy magunkat »a mennyekben«, s az »örökkévalóságban« érezzük, miközben az ember *korántsem* »érzi magát a mennyekben« minden más magatartásformában: nos, egyedül ez a »megváltás« pszichológiai valósága. – Egy új életmód ez, s *nem* egy új hit...”²¹ „Ez az »örömlé» hírhozó« úgy halt meg, ahogyan élt, ahogyan *tanított* – s *nem* azért, hogy »megváltsa az embereket«, hanem azért, hogy megmutassa, hogyan kell élni.”²² Jézus a lételfogadás, nem a létfeledés apostola volt. Ez a kereszt traumája – azok számára, akik érteni akarják. Amivé a kereszténység azután Jézust, mindenekelőtt Jézus keresztthalálát tette: „Isten a bűnök megbocsátásának fejében *áldozatként* adta oda fiát. (...) *Az engesztelő áldozat*, ráadásul annak legvisszataszítóbb, legbarbárabb formájában, az *ártatlan* feláldozása a bűnösök bűneiért!”²³ – ez már a létfeledéshez tartozik, a lét tökéletes, jóságos létezővé változtatásának történetéhez. „Ezért mindenekelőtt arra van szükség, hogy újra képessé váljunk e kérdés értelmének megértésére.”²⁴ Ezt a lehetőséget teremtette meg az európai ember számára az újabb trauma, mely lehetőség kibontásához az is hozzátartozik, hogy az első nagy trauma is visszanyerje eredeti értelmét.

Auschwitz mint esemény, Auschwitz mint Isten – minden ez, csak nem kultúrkritika, melynek hangja maga is csupán egyik szólama a humanizmus ócska zsvivájának. Az esemény, Ereignis, csak akkor esik meg, ha magunkévá tesszük, s megnyitjuk magunkat az újra, ha nem érezzük kényszerítve magunkat arra, hogy va-

dászni menjünk csak azért, hogy ne kelljen a halálhoz viszonyulón élnünk²⁵, arról aztán nem is beszélve, amin Kertész Imre csak álméltokodik, amivel nem bír betelni: hogy az ember gyakorta „...a zsarnokság vaskarma alatt nem nyög, hanem dorombol”²⁶. Az európai, mert kultúrája tiltja, hogy az individuum, mindegyik a maga módján, szembenézzen az egzisztencia kérdéseivel, „az az ember, aki a legintenzívebben és a legagresszívebben fél a haláltól. Jól mutatja ezt más világrések kultúrája. Ezért ott az »önmegvalósítás« sem annyira fontos.”²⁷ Ne feledjem persze, van kivétel. Csakhogy „ami valóban irracionális, és amire tényleg nincs magyarázat, az nem a rossz, ellenkezőleg: a jó.”²⁸

•

És miért éppen a zsidók? – kérdi Anna Maria Jokl két páciensének, egy a holokausztot még gyerekként átélt lengyel zsidó és egy magas náci funkcionárius fiának a párhuzamos analízise után. „»Miért ölsz meg engem? – Hogy-hogy? Hát nem a folyó másik oldalán laksz? Barátom, ha ezen az oldalon laktál, gyilkos lennél, és igazságtalanságot követnék el, ha most így megölnél; de mivel a másik parton laksz, vitéz katona vagyok, és ez így helyes.«”²⁹ A zsidók pedig a másik parton laknak, talán össze sem függ ez a keresztel, talán elég pusztán azzal magyarázni, hogy még ha régen elhagyták is atyáik hitét és életformáját – régen? hogy-hogy régen? mi az a kétszáz év, melynek során itt előbb, ott később, amott meg gyakorlatilag soha, emancipáltak és elhagyhatták őseik életformáját? –, szellemükben emlékeztetnek a lehetőségre, hogy az ember igenis betekintethet a létezés szakadékába, s azzal, amit ott lát, magának kell megbirkóznia – görög, aki Nietzschével szólva, „letekintett a dionüszoszi szurdékokba”³⁰ nincsen többé –, vagy éppenséggel a létfeledés iránti nagy és sikeres ügybuzgalmukban válnak gyanússá. Kertész: „Én azonban már igen korán úgy tapasztaltam, hogy mindenre másként emlékezem, és reményeim is merőben különböznek attól, amit a haza megkövetelne tőlem. Titokként égetett e szegényletesnek hitt különbözőség, amely a köröttem harsogó konszenzusból, az egyetértő emberek világából kizárt. Bűntudatként és a tudathasadás érzésével viseltem a saját éneket, amíg – jóval később – rá nem eszméltem, hogy nem betegség ez, inkább egészség, s amennyiben veszteség, azt kárpótol-

hatja a tisztánlátás, a szellemi nyereség. Az elveszettség érzésével élni: valószínűleg ez ma az erkölcsi állapot, amiben kitartva hűek lehetünk korunkhoz.”⁵¹ S még valami: „Szeretem Cioran-nak azt a mondatát, amely szerint főként zsidókkal tud igazán szót érteni, mert akárcsak a zsidók, ő is »kívül érzi magát az emberiségen«.”⁵² Kertész talán a *Kaddis* főhősével, akivel nem mindenben azonosul, fogalmaztatja meg a legpontosabban, mit is jelent egy modern európai értelmiséginek a maga zsidósága: „...a zsidóságom nekem semmit sem jelent, pontosabban mint zsidóság semmit, mint tapasztalat mindent, mint zsidóság: kopasz nőt a tükör előtt piros pongyolában, mint tapasztalat: az életemet, vagyis a túlélésemet, a szellemi létformát, amit élek és mint szellemi létformát fenntartok, és nekem ez elég, én tökéletesen beérem ennyivel...”⁵³



„Avignonból kijőve, az országutat keresgélve, német rendszámú bérautónkkal elakadtunk egy szűk utcában, s alighanem tilosban is; hirtelen erős ütés döng a kocsi tetején, odakintről egy rettentő, gyűlölet torzította hang rikolt ránk: »Weg von hier!« – erősen franciás színezetű kiejtéssel. Az ijedség múltán felfogom: egyszerű félreértés történt, a hang egy francia németfaló hangja volt, aki engem, sehonnai pesti zsidót a németek számára óáltala elgondolt francia infernóba kívánna száműzni. Üldözött zsidóból, lám, egyetlen pillanat alatt üldözött németté váltam – ilyen ez a világ, mindig önmagán áll bosszút, ha bosszút áll.”⁵⁴ Velem is megesezt valami ilyesmi Louvainben. Saját német rendszámú kocsim, benne hárman, Judit, meg egy német barátnőnk. Mi is eltévedtünk. Hogy a gyűlölet torzította hang azt kiáltotta-e éppen, hogy „Weg von hier!” – vagy valami mást, azt már nem tudom. Félek, nagyon félek, ha nincs velünk a német lány, azt ordítottam volna e belga úr gyűlölet torzította pofájába: Du, Arschloch, wir sind Juden! [Te seggfej, zsidók vagyunk!] – Máig is szégyellem, hogy ez a gondolat megfordult a fejemben. Szólni nem szoltam semmit: a német lány szerencsére velünk volt.

JEGYZETEK

¹ Kertész Imre: *Gályanapló*. Holnap Kiadó, Budapest, 1992. 25. o.

² I. m. 26. sk. o.

³ I. m. 14. o.

⁴ Kertész Imre, *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt.*

Monológok és dialógok. Magvető, Budapest, 1998. 214. o.

⁵ I. m. 210. o. (A zárójelleket én tettem be Kertész Imre szövegébe; a zárójelbe tett szövegek maguk persze benne vannak.)

⁶ Veszem magamnak a bátorságot, hogy Kertész nyomán ideidézsem a Kiadó 1973-ban kelt, a *Sorstalanság*-ot elutasító levelét. A maga nemében ez is egy műremek:

„Kéziratát kiadónk lektorai elolvasták, egybehangzó véleményük alapján regénye kiadására nem vállalkozhatunk.

Úgy véljük élményanyagának művészi megfogalmazása nem sikerült, pedig a téma iszonyatos és megrázó. Hogy mégsem válik az olvasó számára megrendítő élménnyé a regény, elsősorban főhőse enyhén szólva furcsa reakcióin múlik. Azt még érthetőnek találjuk, hogy kamasz hőse nem fogja fel azonnal, mi is történik körülötte (a munkaszolgálatosok behívása, a sárga csillag kötelező viselete stb.), de azt már nem tudjuk megmagyarázni, hogy a koncentrációs táborba érve miért látja »gyanúsnak«, a kopaszra nyírt foglyokat. A rosszízű mondatok tovább folytatódhatnak: »az arcuk sem volt épp igen bizalomgerjesztő: szétálló fülek, előre meredő orrok, beesett, apró, ravasz fényű szemek. Csakugyan zsidóknak látszottak minden tekintetben.«

Elhihetetlen az is, hogy a krematóriumok látványa »bizonyos tréfák«, »egyfajta diáksíny érzésé« keltik benne, hiszen tudja, hogy megsemmisítő táborban van, pusztán zsidó volta elég ahhoz, hogy meggyilkolják. Magatartása, visszás megjegyzései taszítják és sértik az olvasót, s bosszankodva olvassa a regény befejezését is, hiszen a regény főhősének eddigi magatartása, részvéltelensége nem ad alapot arra, hogy erkölcsileg ítélkezzen, felelősségre vonjon (pl. a házukban lakó zsidó családoknak tett szemrehányásai). Szólnunk kell még a stílusról is. Mondatainak nagy része ügyetlen, körülményesen fogalmazott, sajnos gyakoriak az ilyenfajta fordulatok: »nagyjában-egészében valóban...«; »igen természetesen, s kissé emellett...«

Kéziratát ezért visszajuttatjuk Önnek.

Üdvözlettel.” (Idézi Kertész Imre *A kudarc* c. könyvében, Századvég, Budapest, 1994. 59. sk. o.)

⁷ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. Magvető, Budapest, 2001. 289. o.

⁸ Lásd i. m. 296. o.

⁹ Kertész Imre: *Gályanapló*. Id. kiad. 27. o.

¹⁰ Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. Id. kiad. 62. o.

¹¹ I. m. 87. o. (Kiemelés tőlem. V. M.)

¹² I. m. 224. o.

¹³ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető, Budapest, 1990. 182. o.

¹⁴ I. m. 183. o.

¹⁵ Lásd Kertész Imre: *Gályanapló*. Id. kiad. 15. és 16. o.

¹⁶ „Mindenekelőtt is – így szólt – el kell felejtened a borzalmat. – Kérdeztem, egyre meglepettebben: – Miért? – Azért – válaszolta ő –, hogy élni tudjál –, s Fleischmann bácsi bölintott, és hozzátette: – Szabadon élni –, amire meg a másik öreg bölintott, és tette hozzá: – Ilyen teherrel nem kezdetünk új életet –, s ebben némelyest igaza is volt, elismertem. Csak hát nem egészen értettem, mit kívánhatnak olyat, ami lehetetlen, s meg is jegyeztem, hogy ami megtörtént, az megtörtént, s hogy végre is nem parancsolhatok az emlékezetemnek. Új életet – vélekedtem – akkor kezdetnék csak, ha újra megszületnék, vagy ha valami bántalom, betegség vagy efféle érné az elmémet, amit remélhetően tán csak nem kívánnak nekem.” (Kertész Imre: *Sorstalanság*, Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 205. sk. o.)

¹⁷ Kertész Imre, *A kudarc*, id. kiad. 76. o.

¹⁸ Kertész Imre, *Sorstalanság*, id. kiad. 206. o.

¹⁹ Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Osiris, Budapest, 2001². 17. o.

²⁰ Nietzsche, Friedrich: *A tragédia születése avagy görögység és pesszimizmus*. Fordította Kertész Imre. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

²¹ Nietzsche, Friedrich: *Az Antikrisztus. Átok a kereszténységre*. Fordította Csejtei Dezső. Ictus, h. n. 1993. 49. o.

²² I. m. 51. o.

²³ I. m. 59. o.

²⁴ Heidegger: I. m. 15. o.

²⁵ „E végtelen térségek örök hallgatása rettegéssel tölt el.” (Pas-

cal, Blaise, 206. aforizma. In *Gondolatok*. Fordította Pődör László. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. 90. o.) Az ember retteg. S ennek eredményeként „... naphosszat hajszolják a nyulat, melyet eszükbe sem jutott volna pénzért megvenni. ... Mert az a nyúl nem jelentene számukra védelmet a halál és nyomorúságaink gondolata ellen, a vadászat azonban – amely eltereli róla figyelmünket – védelmet nyújt ellene.” (I. m. 139. aforizma. Id. kiad. 60. o.). Csakhogy: „Nem tudják, hogy csak a vadászat, nem pedig a zsákmány érdekli őket.” (uo. 61. o.) „Hozzák a pazar vacsora főfogását, a fácánt (baconkötényben sült fácánmell burgonyafánkkal – a nagykövetség mesterszakácsa később nagy tapsot kap érte), ennek kapcsán a vadászatra terelődik a szó. – Ön is vadászik? – kérdi udvariasan Genscher Kertészt. – Nem, Genscher úr, én rámadásztak – válaszolja az ironikus hangulatba keveredő író.” (Dunai Péter riportja a *Népszabadság* 2002. nov. 16-i számának 10. oldalán)

²⁶ Kertész Imre: *Gályanapló*. Id. kiad. 28. o.

²⁷ I. m., id. kiad. 31. o.

²⁸ Kertész Imre: *Kaddis...* Id. kiad. 69. o. „...akárhogy unjátok is, elmesélek nektek egy történetet, és aztán magyarázzátok meg nekem, ha tudjátok. Rövid lesznek, mert csupa vén rókával ülök szemben, és ha annyit mondok, hogy láger, és tél, és betegszállítás, és marhavagonok, és egyszeri hideg élelemfejladag, holott az út, ki tudja, hány napig tart majd, és az adagok kimérése tízes egységekben történik, és a hordágnak kinevezett fatákolmányomon fekvő kutvaszememet le nem veszem egy, sejtelmem sincs, miért, de csak a »Tanító úrként« emlegetett emberről, vagy inkább csontvázról, akihez az én adagom is került, és bevagonfrozás, és a létszám persze újra meg újra nem egyezik, és ordítózás és

kavarodás és egy rúgás, azután érzem, hogy felkapnak és a következő vagon elé raknak, és réges-rég nem látom már sem a »Tanító urat«, sem az adagomat: ennyi elég, hogy pontosan elképzeljétek a helyzetet. Azt is, hogy mit éreztem: először is nem adhattam enni örök kínozónak, az éhségnek, e nekem már régóta idegen, dühödten követelőző vadállatnak, és most fölhördült a másik vadállat is, a remény, amely eddig tompán, fojtottan ugyan, de váltig azt dorombolta, hogy mindennek ellenére is, az életben maradásra mindig van esély. Csakhogy a fejadag híján ez egyszerre szerfölött kétségesnek látszott, másfelől, s ezt hidegen tisztáztam magamban, a »Tanító úr« esélyeit az én fejadagom pontosan megkészezi – ennyit a fejadagomról, gondoltam, mit mondjak, nem túl nagy örömmel, de annál ésszerűbben. De néhány perc múlva mit látok? Kialtózva és a tekintetével nyugtalanul keresgélve a »Tanító úr« imbolyog felém, kezében egyszeri hideg élelemfejladag, és amikor a hordágyon megpillant, gyorsan ráteszi a hasamra; valamit mondanék, és úgy látszik, leplezetlenül lerí rólam a meglepődés, mert ő, bár rohan vissza – ha nem találják a helyén, egyszerűen agyonverik –, ő tehát kicsi, már a halálra készülő arcán világosan fölismerhető felháborodással ezt mondja: »Hogy képzelted?!«...” (uo. 69. skk. o.)

²⁹ Pascal, Blaise: I. m. 293. aforizma. Id. kiad. 119. o.

³⁰ Lásd Kertész Imre: *A száműzött nyelv*. Id. kiad. 281. o.

³¹ I. m. 99. sk. o.

³² I. m. 5. sk. o.

³³ Kertész Imre: *Kaddis...* Id. kiad. 145. o.

³⁴ Kertész Imre: *Valaki más. A változás krónikája*, Magvető, Budapest, 1997. 103. sk. o.

Goldstein Imre elmenőben

*ennek a csendes
borongós
türelmességnek
véget kell vetnem
túl sokáig voltunk
már együtt*

*az utamba eső kertek
egyre ritkulnak
de így elmenőben
szeretném mindegyiket
szégyentelenül*